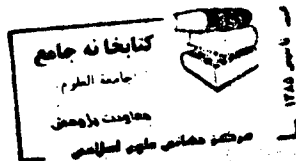

مجلس شورای اسلامی ایران

مرکز جهانی علوم اسلامی

مدرسه عالی امام خمینی (ره)

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فقه و اصول

موضوع:

معیار تمییز حق الله و حق الناس و مصادیق مهم آن در فقه مذاهب اسلامی

استاد راهنما:

حجة الاسلام و المسلمین حاج آقای مسلم قلی پور

دامت برکاته

استاد مشاور:

حجة الاسلام و المسلمین حاج آقای یعقوب علی برحی

دامت برکاته

نگارش:

محمد باقر رضا

سال تحصیلی ۸۴-۱۳۸۳

Handwritten text in a small rectangular box at the top center, possibly a library or archival stamp.

Large, stylized calligraphic text in the center of the page, likely a title or a significant phrase in Arabic or Persian script.

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

شماره ثبت: ۱۱۲۶

تاریخ ثبت:

مرکز جهانی علوم اسلامی، مسوول عقایدی

که نویسنده در این پایان نامه، اظهار کرده

است؛ نمی باشد.

استفاده از این اثر با ذکر منبع، بلا مانع

است.

تقدیر و تشکر

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ

من از اساتید بزرگوار و گرامی حجة الاسلام و المسلمین حاج آقای مسلم قلی پور، استاد

راهنما و حجة الاسلام و المسلمین حاج آقای یعقوب علی برجی، استاد مشاور و از تمام

عزیزان و بزرگان که در تدوین این رساله، زحمت فراوانی را متقبل شدند، کمال تشکر و

قدردانی می نمایم. و از خدای تعالی، جزای خیر و نیک را برای آنها مسئلت می کنم.

تقدیم

این بضاعت ناچیز را...

به استاد بزرگوار و محترمی،

که...

بر گردن من،

قبل از حق استادی،

حق پدری را دارد،

تقدیم می کنم...

به این امید که امیدهایش را برآورده کنم...

چکیده

۱. منظور از معیار تمییز حق الله و حق الناس این است که ملاکی ارائه شود تا طبق آن، مصادیق آن دو، از هم تمییز داده شود و احکام آنها به طور مشخص تبیین گردد. و چون در فقه اسلامی مصادیق زیادی از حق الله و حق الناس وجود دارد و در روایات هم احکامی به این عنوان، ذکر شده اند و از طرفی مسئله حق الناس یعنی حق انسان در مسائل بین المللی جایگاه تعیین کننده ای دارد لذا مشخص شدن معیار تمییز بین آن دو، از اهمیت قابل توجهی برخوردار می باشد.

۲. با نظری گذرا و مطالعه مروری آثار فقهی به دست می آید که پژوهشی تحلیلی مستقلی در این باره انجام نگرفته است. و تا جایی که نگارنده، تلاش و جستجو کرده، غیر از مطالب پراکنده، کتابی یا مقاله ای در این خصوص نوشته نشده است. فقط مقاله ای به قلم آیه الله رضا استادی است که در آن احکام حق الله و حق الناس بیان شده است و البته ایشان بر خلاف نظر نگارنده، احکام حق الله و حق الناس را معیار تمییز بین آن دو نمی داند.

۳. با توجه به مطلب بالا، تحقیق درباره معیار تمییز حق الله و حق الناس از کار سخت و

پیچیده می باشد و نوشتن در این موضوع به بحث و بررسی بیشتری نیاز دارد.

۴. رساله حاضر با اذعان به این که چنین پژوهش محدودی نمی تواند پاسخ گوی همه

سوالات و انتظارات به حق گسترده در این زمینه باشد، تنها با انگیزه گشودن روزنه ای به بحث

حاضر پا به این میدان گذاشته است. نگارنده اذعان دارد که عنوان حاضر علی رغم مهم بودن و

داشتن ثمرات مفید، جایش خالی است و بر محققان است که به این مهم پرداخته و این خلا را پر

کنند.

۵. هدف اصلی رساله حاضر، تعریف و تبیین حدود حق الله و حق الناس، بررسی تطبیقی

مصادیق مهم آن در فقه مذاهب اسلامی و تا حدودی پاسخ به توهم عدم توجه اسلام به

حقوق انسانی است.

۶. در این رساله، معیار تمییز به دو قسم تام و غیر تام، تقسیم شده است و سپس به بیان

معیارهای تمییز بین حق الله و حق الناس از هر دو قسم پرداخته شده است. در بخش معیار های

تام، سه معیار ذکر شده است و در بخش غیر تام چهار معیار آورده شده است. سپس به مصادیق

مهم حق الله و حق الناس پرداخته شده است.

۷. نوشته حاضر در چهار فصل، تنظیم گردیده است. در فصل اول به کلیات تبیین واژه

ها و مفاهیم مربوط به بحث؛ در فصل دوم به تبیین معیارهای تمییز بین حق الله و حق الناس؛ در

فصل سوم به مصادیق مهم حق الله و حق الناس در مذاهب اسلامی و در فصل چهارم به جمع

بندی و خلاصه مطالب پرداخته شده است.

فهرست

مقدمه

فصل اول:

کلیات

کلمه حق

حق از نظر قرآن

حق از نظر لغت

نتیجه

حق از نظر اصطلاح

تعریف اول

بررسی تعریف اول

تعریف دوم

۱

۶

۶

۷

۸

۱۰

۱۴

۱۷

۱۷

۱۸

۱۸

۲۰	بررسی تعریف دوم
۲۱	تعریف سوم
۲۱	بررسی تعریف سوم
۲۲	تعریف چهارم
۲۳	بررسی تعریف چهارم
۲۳	تعریف پنجم
۲۳	بررسی تعریف پنجم
۲۴	تعریف ششم
۲۶	بررسی تعریف ششم
۲۶	نتیجه بحث
۳۳	حق خداوند
۳۳	حق بنده
۳۴	حق واقعی و حق اعتباری
۳۵	لوازم حق اعتباری
۳۵	حوزه اختیار صاحب حق اعتباری
۳۶	رابطه بین حقوق مختلف
۳۷	تقسیم حق به حق الله و حق الناس
۳۸	اصل در شك
۴۱	زاویه نگاه به حق الناس
۴۳	از کدام زاویه نگاه شده است؟
۴۳	از کدام زاویه نگاه کنیم؟
۴۵	کلمه حکم
۴۵	حکم از نظر قرآن
۴۷	حکم از نظر لغت

۵۰

نتیجه

۵۰

حکم از نظر اصطلاح

۵۰

اصطلاح اول و دوم

۵۵

اصطلاح سوم و چهارم

۵۷

نتیجه

۵۹

یک نکته

۵۹

فرق حق و حکم

۶۲

بررسی اقوال

۶۷

کلمه ملك

۶۷

ملك از نظر لغت

۶۸

نتیجه

۶۹

ملك از نظر اصطلاح

۷۲

فرق حق و ملك

۷۳

بررسی اقوال

۷۵

معیار تمییز

۷۵

معنای معیار تمییز

۷۵

معیار تمییز چطور حاصل می شود؟

۷۶

اقسام معیار تمییز

۷۷

معیار تام

۷۸

معیار غیر تام

۷۹

خلاصه فصل اول

۸۲

فصل دوم

۸۲ معیار تمییز بین حق الله و حق الناس

۸۳

معیار های تام

۸۴

معیار اول

۸۵

اشکال اول

۸۵

اشکال دوم

۸۵

آیا حق عمومی، حق الله است؟

۸۶

آیا حق عمومی قابل اسقاط است؟

۸۷

آیا راه حل چیست؟

۸۸

نتیجه بحث

۹۰

معیار دوم

۹۳

معیار سوم

۹۵

نتیجه نهایی

۹۷

معیار های غیر تام

۹۹

معیار اول

۱۰۰

بررسی

۱۰۲

آیا اسقاط در همه موارد امکان پذیر است؟

۱۰۴

معیار دوم

۱۰۹

معیار سوم

۱۱۱

معیار چهارم

۱۱۲

معیار پنجم

۱۱۷

معیار ششم

۱۱۸

معیار هفتم

۱۱۹

معیار هشتم

۱۲۵

معیار نهم

۱۳۰

معیار دهم

۱۳۴

معیار یازدهم

۱۳۷

معیار دوازدهم

۱۴۰

معیار سیزدهم

۱۴۶

معیار چهاردهم

۱۵۱

خلاصه فصل دوم

۱۵۷

فصل سوم

۱۵۷

مصادیق مهم حق الله و حق الناس

۱۵۸

قاعده "الاسلام یجِبّ ما قبله"

۱۶۳

مصادیق مهم حق الله

۱۶۳

اقسام حق الله

۱۶۳

عبادات

۱۶۵

اقسام عبادت

۱۶۶

دلیل عام بر حق الله بودن عبادت

۱۶۷

عبادات واجب غیر مالی

۱۶۷

الف: طهارت

۱۶۹

ب: نماز

۱۷۳

ج: روزه

۱۷۴	د: حج
۱۷۵	ه: جهاد
۱۷۸	و: امر به معروف و نهی از منکر
۱۷۹	عبادات واجب مالي
۱۷۹	الف: خمس
۱۸۲	نتیجه نهایی
۱۸۲	ب: زکات
۱۸۲	ج: کفارات
۱۸۳	عقوبات
۱۸۳	فرق بین حدّ و تعزیر
۱۸۴	حدود
۱۸۴	الف: حدّ زنا
۱۸۶	ب: حدّ لواط
۱۸۶	یک نکته
۱۸۸	ج: حدّ سحق
۱۸۸	د: حدّ قیادت
۱۸۸	ه: حدّ محاربه
۱۸۹	و: حدّ شرب خمر
۱۹۱	تعزیرات

مصادیق مهم حق الناس

۱۹۳	حدود
۱۹۴	الف: حدّ قذف
۱۹۶	ب: حدّ سرقت
۱۹۷	تعزیرات
۱۹۸	قصاص

دیات

۱۹۸

خلاصه فصل سوم

۱۹۹

فصل چهارم

۲۰۱

خلاصه و جمع بندی مطالب

۲۰۱

کتابنامه

۲۱۱

منابع فارسی

۲۱۱

منابع عربی

۲۱۲

منابع انگلیسی

۲۲۱

مقدمه

حق الله و حق الناس در فقه اسلامی دارای احکام ویژه ای هستند و بعضی از احکام در فقه اسلامی بر موضوع حق الله یا حق الناس، جعل شده اند. لذا است که اگر حق الله یا حق الناس بودن يك پدیده ثابت شود، احکام مخصوص آن هم برای آن پدیده، درست خواهد بود. همچنین اگر ثابت شود که فلان حکم برای فلان موضوع به عنوان حق الله یا به عنوان حق الناس ثابت است، احکام دیگری که مخصوص یکی از آن دو است، هم برای آن موضوع، درست خواهد بود. یعنی همچنان که ثابت شدن حق الله یا حق الناس برای يك موضوع، اهمیت دارد، ثابت شدن یکی از احکام مخصوص یکی از آن برای موضوعی نیز ثمر بخش می باشد.

لذا است که در این رساله، معیار تمییز بر دو نوع تقسیم شده است. نخست آن که بر اساس جنس و فصل به دست آید و دیگر آن که بر اساس احکام و لوازمات حاصل گردد.

بنا بر این معیار تمییز حق الله و حق الناس به این معنا است که يك ملاکی پیدا شود تا طبق آن، مصادیق آن دو، از هم جدا شده احکام آنها به طور مشخص تبیین گردد. و چون در فقه اسلامی مصادیق زیادی از حق الله و حق الناس وجود دارد و در روایات هم احکامی به این عنوان، ذکر شده اند و از طرفی مسئله حق الناس یعنی حق انسان در مسائل بین المللی جایگاه تعیین کننده ای دارد لذا مشخص شدن معیار تمییز بین آن دو با اهمیت می باشد.

سوالات اساسی مطرح در بحث، عبارت اند از: تعریف حق چیست؟ فرق حق با حکم و با ملك چیست؟ معیار تمییز چه طور حاصل می شود؟ معیار تمییز چند قسم دارد؟ معیار تمییز بین حق الله و حق الناس چیست؟ مصادیق مهم حق الله و حق الناس کدام اند؟

با مطالعه و مراجعه به آثار و کتب نوشته شده فقهی و حقوقی معلوم می شود که درباره حق و حکم و ملك، مطالب زیادی گفته شده است حتی بعضی از فقهاء درباره حق و حکم، رساله ای نوشته اند. ولی درباره راه تحصیل معیار تمییز و اقسام آن در آثار فقهی و حقوقی، مطالب قابل اعتنایی به چشم نمی خورد. و تقریباً همچنین است معیار تمییز حق الله و حق الناس. زیرا درباره آن هم مطالب طرح شده در کتب و آثار به سطور و پاراگرافها، محدود می شود.

البته شمردن احکام حق الله و حق الناس در معیار تمییز از امتیازات رساله حاضر می باشد و دیگران احکام آن را از معیار نمی دانند. لذا از يك طرف احکام آن در فقه، پراکنده

است و به عنوان احکام آنها جمع آوری نشده است و از طرف دیگر کسانی که این احکام را جمع آوری کرده اند، این احکام را از معیار تمییز نمی دانند و خودشان هم به این امر تصریح کرده اند.

اما باید در نظر داشت که به عقیده نویسنده، فقط احکامی می توانند معیار تمییز قرار گیرند که مخصوص حق الله یا حق الناس باشند و همه مصادیق یکی از آن دو را شامل شوند. نه آن احکامی که فقط به بعضی از مصادیق حق الله یا حق الناس را در بر می گیرند. لذا است که در این رساله در ذیل این عنوان فقط احکامی ذکر می شود که همه مصادیق حق الله یا حق الناس را شامل می باشند. و به همین خاطر است که کسانی که احکام آن دو را معیار تمییز نمی دانند، بر خلاف رساله حاضر، همه احکام آن دو را ذکر کرده اند حتی احکامی که بعضی از مصادیق را شامل می باشند.

همچنین با مطالعه آثار این باب معلوم می شود که مصادیق حق الله و حق الناس بسیار زیاد اند و آن مصادیق در کتب فقهی ذکر شده اند. ولی ذکر آنها به عنوان حق الله یا حق الناس فقط به کتب حدود و تعزیرات محدود می شود و آنجا نیز همه مصادیق را به این عنوان ذکر نکرده اند. و در ابواب فقهی دیگر، اصلاً مصادیقی به این عنوان ذکر نشده

---

۱. نویسنده در این خصوص فقط مقاله «حق الله و حق الناس» نوشته آیه الله رضا استادی را یافته است.

است و فقط جایی تصادفا یکی دو مورد ذکر شده است. ۱. لذا استفاده از نظر دیگران در این مورد خیلی مشکل می شود مگر این که طبق معیارها تطبیق شود. و در این رساله در فصل سوم همین کار انجام گرفته است.

با توجه به مطالب بالا نوشتن این جستار به آسانی میسر نشده است و در باره کارهای زیادی انجام گرفته و با تفکر و تعقل بسیاری این کار به انجام رسیده است.

اما با این حال، رساله حاضر با این ادغان که درباره موضوع وسیعی چنین تحقیق محدودی نمی تواند پاسخ گوی همه سوالات و پرسشهای به حق باشد، فقط با هدف باز کردن پنجره ای به مباحث گسترده این عرصه، نوشته شده است. امید است دانشمندان با انتقادات و آراء اصلاحی خود، عیبهای این رساله را به حد اقل برسانند و مواردی که نیاز به پژوهش مستقلی دارد، خلا را پر کنند.

تحقیق حاضر در چهار فصل، تنظیم شده است. فصل اول به کلیات اختصاص یافته و تبیین واژه ها و مفاهیم در این فصل انجام گرفته است؛ در فصل دوم، معیارهای تمییز برای حق الله و حق الناس ذکر و مورد بررسی قرار گرفته است؛ در فصل سوم، مصادیق مهم حق

---

۱. : رک. حلی، ابن ادریس، السرائر، ج ۳، ص ۷۲ «اذا مات و علیه حق الله، مثل الزکوات و الکفارات» و محقق

بجرائی، الحدائق الناضره، ج ۱۲، ص ۴۲۶ «فعلیه الخمس فان اخرجه فقد ادى حق الله علیه» و عبد الله ابن قدامه، المغنی،

ج ۱۰، ص ۲۴۴ (در باره زکات) «ولانه حق الله تعالی تعلق بالمضروب»

معيار تمییز حق الله و حق الناس ۵

الله و حق الناس ذکر و مورد بررسی قرار گرفته است و در فصل چهارم، خلاصه بحث و جمع بندی مطالب ارائه شده است.

فصل اول:

کلیات